

Modstandsarbejdet i Slotsholmsgade

Frit Danmarks Tjenestemandsgupper og
det illegale blad *Danske Tjenestemænd*,
1943-45

Afcand. mag. Jesper Skov

Den 19. september 1944 iværksatte den tyske besættelsesmagt en overrumplende aktion, der opløste det danske politi. Op imod 2.000 politifolk og gendarmere blev arresteret og efterfølgende deporteret til tyske lejre. Samme dag blev også ministerbygningerne i Slotsholmsgade i København besat og gennemrodet. Det skabte en særlig nervøsitet i centraladministrationens hjerte, Statsministeriet. For på det tidspunkt fungerede

Som en ophøjet indpakning dækker Børsen og Frederik VII's rytterstatue for indkørslen til Slotsholmsgade, der i september 1944 fik uventet besøg af tyske polititropper. En begivenhed som – blandt meget andet – bragte hemmeligheden om Frit Danmarks Tjenestemandsgupper i fare.

Statsministeriets kælder som basis for modstandsorganisationen "Frit Danmarks Tjenestemandsgupper" og det illegale månedsblad *Danske Tjenestemænd*. Foruden lokaler leverede ministeriet duplikatorer, kontormateriel og sågar et par studenter, som tog del i det praktiske arbejde i forbindelse med trykningen af *Danske tjenestemænd*. Alt sammen arrangeret af Statsministeriets unge ekspeditionssekretær – den senere finans- og statsminister – Viggo Kampmann, der kunne

ånde lettet op da det stod klart, at hemmeligheden om Frit Danmarks Tjenestemandsgupper undgik tyskernes opmærksomhed.

Bortset fra retshistorikeren Ditlev Tamms korte beskrivelse af Frit Danmarks Tjenestemandsgupper og deres rolle i forbindelse med retsopgøret efter besættelsen, er det ikke meget den ellers uhyre omfattende forskning om Danmark 1940-45 fortæller herom. I Det Kongelige

Umiddelbart til højre for rytterstatuen ses Den røde Bygning med den vældige segmentbuede frontispice på østfacaden mod Slotsholmsgade (Det Kongelige Bibliotek.)

Biblioteks danske samlinger findes imidlertid et antal kilder, der er med til at kaste lys over modstandsarbejdet i Slotsholmsgade som det formede sig i besættelsestidens sidste halvdel. Udover naturligvis monografierne samt den meget omfattende samling illegale blade og avismikrofilm, har også bibliotekets båndsamling været et godt sted at lede i jagten på en grundigere fortælling om Tjenestemandsgrupe-erne¹. En fortælling, der begynder umiddelbart efter regeringens Scavenius' demission og samarbejdspolitik-ens ophør den 29. august 1943.

Augustoprøret og et ufordøjeligt tysk ultimatum havde på det tidspunkt tvunget det repræsentative system fra magten. Konsekvensen blev en pragmatisk politisk opfindelse kaldet "departementschefstyret", der i overensstemmelse med et stærkt tysk pres blev trukket ned over de generelt modvillige administrationschefer. Departementscheferne – og med dem hele landets øvrige tjenestemandstand – fortsatte således arbejdet efter den 29. august, men til modstandsbevægelsens store skuffelse, førte den store omvæltning ikke til et brud med samarbejdsstrategien. Departementscheferne var på linie med de afgåede politikere og de så sig selv som den sidste danske bastion, der kunne forhindre en forværrelse af tingenes tilstand, hvorfor de forsøgte at opretholde en elastisk frontlinie overfor besættelsesmagten. Det skabte voldsom utilfredshed i modstandsorganisationerne, der i forvejen havde opfattet forvaltningen som kollaborationspolitikens forlængede arm. Som en konsekvens heraf besluttede en ganske lille kreds af statslige embedsmænd, at der som et led i modstandsarbejdet i forhold til besættelsesmagten og departementschefstyret, også var særlig behov for at stå vagt om demokratiets tilstand i Slots-

holmegade. Med det udgangspunkt dannedes Frit Danmarks Tjenestemandsgrupe-er.

Organisationen Frit Danmarks Tjenestemandsgrupe-er

Initiativtagerne var to yngre embedsmænd, nationaløkonomen Isi Grünbaum og førnævnte Viggo Kampmann. Formålet var i første omgang at holde kontakt mellem modstandsbevægelsen og sympatiserende embedsmænd i centraladministrationen. Primært gennem det illegale blad *Danske Tjenestemænd*. Grünbaum var medlem af Danmarks Kommunistiske Parti og blev derfor interneret i juni 1941 og indsat i Vestre Fængsel, men løsladt samme sommer. Han levede herefter i illegalitet som følge af kommunistloven. Gennem det partipolitiske arbejde havde han tæt kontakt til især Børge Houmann i DKP og den tværpolitiske modstandsorganisation Frit Danmark, som dog i mange tilfælde var på linie med kommunisterne. Den indledende kontakt mellem hovedorganisationen Frit Danmark og Tjenestemandsgrupe-erne blev derfor skabt gennem Isi Grünbaum, mens det udviklende arbejde skete i fællesskab med den overvejende socialdemokratisk indstillede Kampmann². I de første mange måneder udgjorde de tilsammen et dynamisk centrum, men i længden kunne konstellationen ikke holde til to så markante personligheders forskellige temperamenter og politiske opfattelser. Det vender vi tilbage til.

I starten fungerede samarbejdet efter hensigten, og det lykkedes hurtigt at rekruttere et lille dusin medlemmer, som for størstedelens vedkommende arbejdede i Slotsholmsgade. I forbindelse med udarbejdelsen af *Danske Tjenestemænd*, mødtes man

Den senere finans- og statsminister Viggo Kampmann (1910-76) som ung ekspeditionssekretær, ca. 1943. Sideløbende med arbejdet i Statsministeriet fungerede han under besættelsen som et markant medlem af Frit Danmarks Tjenestemandsgupper. (Det Kongelige Bibliotek).

et par gange om måneden for at orientere hinanden om tingenes tilstand i de forskellige ministerier. Særligt med fokus på departementschefernes optræden i forhold til besættelsesmagten, men også omkring aktuelle kriser og kollegaers nazistiske sympatier. Og snart omfattede netværket

også tjenestemænd i Københavns kommune (derved blev 'gruppe' ændret til 'grupper' i selve navnet).

Bagmændene Grünbaum og Kampmann forsøgte således at samle de kollegaer, som delte Tjenestemandsguppernes syn på besættelsesmagten og den

Modstandsarbejdet blandt tjenestemændene i Slotsholmsgade blev først organiseret i sensommeren 1943, da DKP'eren Isi Grünbaum (1908-89) tog initiativ til stiftelsen af Frit Danmarks Tjenestemandsgupper og det illegale blad Danske Tjenestemænd. Initiativet fandt opbakning hos den socialdemokratisk sindede Viggo Kampmann, men de havde svært ved at samarbejde. Godt et år senere førte interne stridigheder om den politiske linie således til Grünbaums afgang fra den sammenslutning, han selv havde stiftet. (Det Kongelige Bibliotek).

officielle danske samarbejdslinie. Et syn der ikke nødvendigvis lagde sig i forlængelse af holdningen hos Frit Danmark.

For trods forbindelsen til hovedledelsen i Frit Danmark og trods Grünbaums lederskab, er det vigtigt at understrege, at DKP var relativt svagt repræsenteret i Tjenestemandsgupperne. Den dominerende politiske grundholdning hos medlemmerne af Tjenestemandsgupperne er forholdsvis uklar, men formandsopgøret mellem Grünbaum og Kampmann i slutningen af 1944 viste, at de kommunistiske synspunkter var i undertal. En af forklaringerne findes formentlig i det forhold, at Tjenestemandsguppernes medlemmer næsten alle var rekrutteret fra

det øvre sociale lag, hvor DKP traditionelt stod svagere³.

Inderkredsen talte 10-15 personer og bestod udelukkende af mandlige akademikere. Kredsen havde i 1943 en gennemsnitsalder på kun 31 år (undlader man at regne studenterne fra Statsministeriet med, var den knap 34 år). Der var med andre ord tale om en københavnsk elite af yngre mænd, som i lighed med Frihedsrådets medlemmer ikke var tilknyttet magtens formelle centrum. At godt halvdelen var økonomer giver en markant overrepræsentation af denne erhvervsgruppe i forhold til centraladministrationen generelt og der findes kun ganske få oplysninger om

deres politiske tilhørsforhold, men sandsynligvis var der mange partiløse medlemmer. Kredsen bestod af to kommunale kontorchefer, otte ministerielle fuldmægtige og sekretærer, en arkitekt og endelig tre universitetsstuderende. De færreste af medlemmerne besad altså en position, hvorfra der var kort afstand til beslutningstagerne i departementschefstyret og dermed til informationskilderne på den legale side. Det ændrede sig i efterkrigstiden, hvor mange karrieremæssigt klarede sig fremragende. Én blev finansminister og senere statsminister (Kampmann), en anden blev stiftamtmand (Florian Martensen-Larsen), en tredje blev rigsrevisor (Jørgen Bredsdorff), en fjerde præsident for Sø- og Handelsretten (Hans Topsøe-Jensen) og en femte blev formand for invalideforsikringsretten (Frits Michael Hartmann). De resterende ernærede sig bl.a. som amtsforvalter (Grünbaum), som arkitekt (Flemming Teisen), som professorer ved Handelshøjskolen (Poul Milhøj) og University of California (Bent Hansen) eller som ambassadør og bankdirektør (Poul Kryger)⁴. På den baggrund er det vanskeligt at argumentere for, at deltagelse i det illegale modstandsarbejde var ødelæggende eller hæmmende for det videre karriereforløb. Og i øvrigt dementerer Frit Danmarks Tjenestemandsgupper samtidig bl.a. den franske historiker Henri Michels opfattelse af, at modstandsarbejde i de besatte lande under 2. Verdenskrig ikke var for de højtuddannede⁵.

Stort set alt arbejdet fandt sted i København, men trods den begrænsede geografiske spredning, var det imidlertid langt fra sådan, at alle konfererede med hinanden. Som de fleste andre modstandsorganisationer var man organiseret på en sådan måde, at medlemmerne

kendte hinanden så lidt som muligt. Ingen har formentlig anet, hvor mange eller hvor få, der samlet set var involveret i det illegale arbejde. Man vidste det ikke, og af sikkerhedsmæssige årsager ønskede man ikke at vide det. Af samme årsag anvendte man hverken camouflerede medlemskort eller fortegnelser over de involverede, og de respektive medlemmer benyttede sig alle af dæknavne. Eksempelvis hed Viggo Kampmann "Sophus" og Michael Hartmann "Mikkel". En del af Tjenestemandsguppernes organisatoriske historie står derfor i mørke. Alligevel dukker der hist og her – bl.a. i Det Kongelige Biblioteks samlinger – et antal brikker op, der hver især gør det muligt at samle en del af puslespillet.

Det praktiske arbejde foregik ved, at Tjenestemandsguppernes kontaktpersoner i centraladministrationen og i Københavns kommune, hver især indsamlede oplysninger, der skønnedes nyttige for modstandsarbejdet. Medlemmerne udnyttede på den måde deres faglige tjeneste til at få indblik i det aktuelle politiske og samfundsmæssige landskab. Man forsøgte at indsamle og videreformidle de andenhandsberetninger, der dukkede op i de respektive ministerier, styrelser og direktorater, efterhånden som beslutningerne på departementschefmøderne kom i cirkulation på Slotsholmen. Eksempelvis modtog Hans Topsøe-Jensen i Justitsministeriet uformelt og med jævne mellemrum informationer fra sin departementschef Eivind Larsen om de beslutninger man på departementschefmøderne var blevet enige om. Oplysningerne blev videregivet uden eksplicit antydning af, at de evt. kunne anvendes i modstandsarbejdet⁶. Tjenestemandsgupperne fik derved indblik i de overvejelser og drøftelser, der lå til grund

Tjenestemand!

Man lægger Vægt paa
Deres Udtalelser, fordi De
er Tjenestemand.

Vær derfor særlig forsigtig
med hvad De siger.

JUSTITSMINISTERIET.

Form. 4
STENS BOUTYKKERI
KØBENHAVN

Fordeles af Propagandekontoret
Anker Heegaardsgade 3, København V.

Åbenmundede danske tjenestemænd blev opfattet som en trussel mod det officielle Danmarks overlevelsesstrategi under besættelsen. Det foranledigede Justitsministeriet til at opslå denne formaning. (Det Kongelige Bibliotek).

DANSKE TJENESTEMÆND

3. Aargang Nr. 1. Udgivet af Frit Danmarks Tjenestemandsgupper. Jan. 1945.

Aaret 1944 har for den danske Tjenestemandsstand som for den øvrige Befolkning betydet Sorg og Savn. Snigmordet paa Kaj Munk den 4. Januar og Politiets Op-
løsning og Deportationerne den 19. December, der foreløbig har resulteret i 42
Polititjenestemandes Død, er Milestenene i denne Udvalning.

Men samtidig har Aaret 1944 betydet yderligere Fremgang for Modstandsbevægelsen og dens Sammensvejsning med hele det danske Folk, hvilket særlig manifesterede sig under Folkestrejkerne i Sommer. Tjenestemandene har paa lige Fod med Befolkningens øvrige Grupper deltaget i Frihedsbevægelsens Arbejde, og FRIT DANMARKS TJENESTEMANDSGRUPPER har paa sit Felt gjort sit til at fremme dette Arbejde.

Idet vi takker for godt Medarbejderskab i det Aar, der er gaaet, ønsker vi samtlige vore Medarbejdere og vore Læsere et godt Nytaar.

FRIT DANMARKS TJENESTEMANDSGRUPPER

BEFOLKNINGENS FORSYNINGER - KARTOFFELMISEREN

Det har vakt almindelig Undren, og mange Steder Forargelse, at Priskontrolraadet ikke naaede frem til at fastsætte en Maksimalpris paa Kartoffler. Handelsministeriets daarlige Samvittighed har ogsaa fundet Udtryk ved Indførelse af en højst utilfredsstillende Rabatordning. Mange Steder har man forsøgt at placere Ansvaret for denne højst uheldige Affære vedrørende Befolkningens vigtigste Næringsmiddel hos forskellige Myndigheder, Mellemandlere og Producenter, kun eet Led har man glemt: Besættelsesmagten.

Sagen er dog ganske klar. Tyskerne ønsker at opkøbe saa stor en Del af den danske Kartoffelproduktion som muligt og betaler derfor saa høj en Pris, at hele Niveauet forskydes opover. Det er derimod mindre indlysende at denne Fremgangsmaade har været og er godkendt af de danske Myndigheder, ja endog af selve Priskontrolraadet, eller rettere dets Forretningsudvalg. Forretningsudvalget har nemlig først for ganske nylig fundet Anledning til efter direkte Opfordring fra det Raadsmedlem nærmere at klarlægge Sagen for det samlede Raad.

Fremgangsmaaden for Kartoffelprisen gældende for Køb af Kartoffelexportudvalget, der foretager de større Opkøb til Eksport til Værnemagten m.v., er den, at Kartoffeleksportudvalget foreslaar en Pris, som skal godkendes af Priskontrolraadets Forretningsudvalg. Siden 1. Oktober 1944 har den godkendte Pris været 15 Kr. pr. Tønde med en Godtgørelse af Sorteringsomkostninger til Leverandøren paa 2,50 Kr. Forretningsudvalget har godkendt denne Pris for tarvelige, usorterede Spisekartofler, hvorimod Kartoffeleksportudvalget er gaaet ud fra, at det drejede sig om Kartoffler leveret løst i Vogn, og det har direkte foreslaaet leverandørerne at levere almindelige Industri- og Foderkartofler til Værnemagten til den anførte Pris, 17,50 Kr., altsaa incl. Sorteringsvedlægget til Trods for, at Sorteringsarbejdet ved de omhandlede Leveringer i Virkeligheden er nærmest ikke eksisterende. Den af Priskontrolraadet fastsatte Pris paa saadanne Kartoffler, f. Eks. til Spritfabrikkerne er paa 10,50 Kr. pr. Tønde. I Betragtning af Tyskernes store Købbl. a. eksporteres der for Tiden 200.000 Tønder Kartoffler alene til Oslo - maa denne Ansættelse selvsagt have drevet hele Kartoffelpriseniveauet i Vejret, samtidig med, at det volder de største Vanskeligheder at faa tilført f. Eks. København de mest nødtørftige Lagre til Vinterforbruget.

Priskontrolraadets Formand har som Svar paa den højste Kritik oplyst, at "der ikke fra Priskontrolraadets Side har været givet Udtryk for, hvilke Sorter, der maa sælges til Besættelsesmagten, men at der fra alle Sider har været forudsat, at det drejede sig om de billigste Sorter Spisekartofler." Endvidere "at Salget

Forsiden af Tjenestemandsgruppernes blad Danske Tjenestemænd, januar 1945. Oftest var det Isi Grünbaum, Viggo Kampmann og de øvrige medlemmer af inderkredsen, der leverede stof til bladet. Med mellemrum modtog man imidlertid bidrag fra udenforstående. Bl.a. fra Jens Otto Krag, der under besættelsen var ansat som fuldmægtig i Direktoratet for Vareforsyning under Handelsministeriet. Krag er derfor den sandsynlige forfatter bag denne artikel om kartoffeleksporten til Tyskland (Det Kongelige Bibliotek).

for flere af departementschefstyrets beslutninger. Hartmann drog nytte af sin nære kontakt til vennen Mogens Fog, men generelt måtte medlemmerne klare sig med andenhandsberetninger. Ved de jævnlige møder gik de indsamlede oplysninger så videre til Kampmann og Grünbaum, der anvendte dem i forbindelse med fremstillingen af *Danske Tjenestemænd*. Når der var opnået enighed om bladets indhold, afleverede Grünbaum materialet til Jørgen Jensen – kaldet Den Lange – i den såkaldte rullegruppe, der stod for trykningen, som foregik forskellige steder i byen hos betroede medhjælpere, heriblandt studenterne i Statsministeriet. Det rent finansielle klarede man ved at sælge kvitteringsmærker for økonomiske bidrag, der blev ført til regnskab, når medlemmerne løbende meldte sig hos Bredsdorff, der varetog rollen som kasserer⁷.

Det illegale blad *Danske Tjenestemænd*

Resultatet af arbejdet kunne læses i *Danske Tjenestemænd*, der altså kom til at fungere som Tjenestemandsgruppernes illegale kontaktorgan. Bladet havde tre primære formål. For det første ønskede man på tjenestemændenes vegne at udøve kritik af departementschefstyrets dispositioner. Dermed håbede man at kunne gøre en indsats for, at departementscheferne efter den 29. august ikke kom til at fungere som besættelsesmagts medspillere. For det andet ønskede man løbende at informere læserne om kollegaer, som angiveligt lagde et unationalt sindelag for dagen, dvs. tjenestemænd der ansås for at være nazister, eller som på anden måde optrådte som kollaboratører i forhold til besættelsesmagten. For det tredje ønskede man via artiklerne i *Danske Tjenestemænd* at instruere centraladministrationens ansatte i, hvorledes det skulle forholde sig i særligt tilspidsede situationer,

f.eks. i forbindelse med Folkestrejken i København i juli 1944 eller i tilfælde af en allieret invasion. Men brodden i *Danske Tjenestemænd*, var især rettet mod departementscheferne og de såkaldt unationale kollegaer, så på flere måder videreførte *Danske Tjenestemænd* den linie, der blev praktiseret af Frit Danmark. En linie som i vidt omfang bl.a. kritiserede den anvendte forvaltningsmæssige praksis. Eksempelvis gjorde Frit Danmark inden bruddet den 29. august, meget ud af at stille især de mest fremtrædende ministre til ansvar for deres personlige andel i den førte samarbejdspolitik⁸. Protesterne mod den påståede underkastelse og forståelse for tyskernes fremgangsmåder blev gentaget i *Danske Tjenestemænds* regi. Her var det blot departementscheferne, der måtte tage imod de verbale øretæver.

Når man læser *Danske Tjenestemænds* stillingtagen til de større sager, er det tydeligt, at tonen i bladets artikler fra og med Folkestrejken, var præget af den medvind modstandsbevægelsen efter D-dag for alvor kunne konstatere i den folkelige opinion. Optimismen blev naturligt nok mere synlig, og samtidig skete der et skift med hensyn til, hvilke emner der fra da af kom til at præge bladet. Fra november 1944 rettede bladet således i høj grad fokus mod de unationale embedsmænd og – i forlængelse heraf – mod efterkrigstidens retsopgør.

Danske Tjenestemænd udkom for sidste gang i april 1945 og var med et oplag på gennemsnitligt 5.300 pr. nummer et relativt lille blad. Til sammenligning udkom *Frit Danmark* i de sidste måneder i et oplag på ca. 125.000 pr. nummer⁹. Og mens *Frit Danmark* var et landsdækkende byfænomæn, var *Danske Tjenestemænd* i alt væsentligt begrænset til hovedstadsregionen.

DANSKE TJENESTEMÆND

Nr. 5

Udgivet af Frit Danmarks Tjenestemandsgruppe

Marts 1944

D O D S S T R A F F O R S T I K K E R E O G L A N D S F O R R E D E R E ?

I Besættelsestidens første Aar var det vel den overvejende Opfattelse her i Landet, at der ved Paadømmelsen af de Forbrydelser, der er begaaet i Besættelsestiden, ikke skulde anvendes strengere Strafarter end dem, der findes i vor normale Straffelovgivning, og at Dødsstraf altsaa ikke skulde komme til Anvendelse. Vi maatte være interesseret i at fastholde dansk Straffelovs humane Principper og vilde selv under ekstraordinære Forhold nødig have haft saa mange dødsstraffesteder, som vi her i Landet kunde haabe var et tilbage.

HVAD SKAL VI GØRE MED DE NAZI-DEMOKRATISKE TJENESTEMÆND ?

Naar denne Krig er slut og Nazityskland besejret, staar det endnu tilbage at vinde Freden. En af de vigtigste Betingelser herfor er en saadan Reorganisering af Demokratiet, at dette bliver mere modstandskraftigt overfor Fascistiske Angreb end Førkrigstidens Demokrati viste sig at være. I denne Forbindelse spiller Tjenestemændestanden en særlig Rolle, det er selvsagt af særlig Betydning, at den offentlige Administration, Statens og Kommunernes, er i Hænderne paa Folk, om hvis aktive Interesser for Demokratiet der ikke kan tvivles. Det er derfor af særlig Betydning, at naziprægede Tjenestemænd her

Tjenestemændene og Invasionen.

Mod de allieredes Landgang i Nordfrankrig nærmer den Tid sig, hvor ogsaa det danske Folk med Vaaben i Haand vil hjælpe vore allierede med at gøre op med den nazistiske Post. Under den Fødsel af de Formationer af Landsmænd, der er rede til at ofre deres Liv for Danmarks Frihed, af gode Grunde maa dette Arbejde foregaa i det skjulte, dette er rigtigt og nødvendigt, men en af Ulemperne herved er, at store Kredse - ikke mindst blandt Tjenestemændene - ikke er klar over, at i Danmarks ondtillidige Befrielse maa og vil vi selv spille en aktiv og betydelig Rolle. Dette medfører en vis Passivisering. Det er vort Indtryk, at netop blandt Tjenestemændene er den Mening alt for udbredt, at vor Befrielse alene maa blive vore store allieredes Sag, med det Resultat, at man ser med nogen Skepsis paa det illegale Arbejde og i alt Fald langt fra yder den aktive Indsats, som man dog med Retten maatte vente af dem.

FOLKESTREJKEN OG TJENESTEMÆNDENE.

Den Københavnske Folkestrejke fra Fredag d. 30. Juni til Tirsdag d. 4. Juli, der efterfulgtes af Støtteaktioner fra alle af Landets store Købstæder, var en enestaaende Demonstration af vort danske Folks friaarne demokratiske Rankryggethed. Det var ikke en Aktion startet af en organiseret Ledelse for at opnaa bestemte Formaal, men hele Folkets spontane Reaktion imod den tyske Lovløshed, der i de lange Aar efter den 9. April 1940 havde spredt sig som en anigende Post over Landet, havde taget rigtig Fart efter d. 29. August 1943, for sluttelig med det meningsløse Udgangsforbud og Schalburgbanditternes Hærgen at naa det Punkt, hvor det danske Folk som en Mand sagde Stop. - Først startet viste Folket sin demokratiske Disciplin saavel under Strejkens Forløb ved sin enestaaende gensidige Hjælpsomhed og Sammenhold og ved sin med ondtillid uvæsentlige Undtagelser at følge Frihedsraadets Opfordring til at undgaa væbnede Sammenstød, som navnlig ved i fuld Endighed at genoptage Arbejdet paa Frihedsraadets Opfordring, da det Punkt var naaet, hvor Strejken paa den ene Side kunde medføre Fare for en Videreudvikling til væbnet Kamp mellem Besættelsesmagten og de illegale væbnede Styrker, hvad der for enhver Pris

Danske Tjenestemænd indeholder først og fremmest en kritik af Departementschefstyret og de såkaldt unationale tjenestemænd, der begge efter Tjenestemandsgruppernes opfattelse havde for let ved at føje sig efter de nye herrer. I forlængelse heraf bidrog Danske Tjenestemænd også til diskussionen om retsopgøret efter besættelsen. (Det Kongelige Bibliotek).

Opgøret mellem Grünbaum og Kampmann

Generelt lader det sig ikke gøre at tillægge *Danske Tjenestemænd* en entydig politisk tone. De politiske standpunkter placerede ikke bladet i en bestemt bås, for overordnet set fulgte Frit Danmarks Tjenestemandsgupper Frihedsrådets tværpolitiske linie. Fra tid til anden dukkede der imidlertid synspunkter op – anonyme naturligvis – som lå entydigt nærmere DKP. Disse kan med stor sandsynlighed spores tilbage til organisationens stifter Isi Grünbaum, der frem for nogen var manden som gav det kommunistiske islæt i *Danske Tjenestemænd* liv. Efterhånden måtte han dog lade sine kommentarer stå for egen regning. Det fremgik bl.a. af artiklen *Demokratiets aktivisering* fra marts 1944, hvor der sås tvivl om det ønskværdige i et repræsentativt demokrati. I hvert fald blev der ikke gjort anstrengelser for at afhjælpe den udbredte skepsis omkring, hvilken rolle DKP ønskede at tildele parlamentarismen efter besættelsen. Trods det gennemgående standpunkt om, at demokratiets redning lå i dets udfoldelse og ikke i dets beskæring, blev det ikke understreget, at et traditionelt demokratisk-parlamentarisk scenario var den vej man ønskede at gå. Artiklen gjorde det med andre ord ikke klart for læseren, hvilken styreform demokratiet definerede i denne sammenhæng. På den måde forblev *Demokratiets aktivisering*, som DKP's efterkrigsprogram *Folkets vilje – landets lov* (udsendt i oktober 1944) både diffus og utydelig i sit konkrete budskab¹⁰.

Når Viggo Kampmann senere påpegede, at de politiske uoverensstemmelser ind i mellem førte til heftige diskussioner mellem ham selv og Grünbaum, er der næppe tvivl om, at netop denne artikel har været et varmt emne. I

dette tilfælde endte diskussionen med et kompromis, der sikrede artiklen antagelse i *Danske Tjenestemænd*, men ikke uden en tydelig understregning af, at indholdet ikke var et udtryk for den redaktionelle holdning. Andre artikler i *Danske Tjenestemænd* afspejler ligeledes en kommunistisk ånd, som undertiden, men bestemt ikke konsekvent, prægede indholdet i bladet.

Dette interne skisma mellem to forskellige politiske opfattelser, førte i slutningen af 1944 til et logisk og uundgåeligt brud. Den kommunistiske linie som Grünbaum ville føre igennem, var en linie som ikke blot Kampmann, men også Topsøe-Jensen, Bredsdorff og Martensen-Larsen var meget imod. Hvor Hartmann stod i denne sag er mere uklart¹¹. Men under alle omstændigheder kom der i løbet af 1944 så megen uro i inderkredsen, at den selv indberettede problemet til Frit Danmarks hovedledelse, der blev opfordret til at gribe ind. Inderkredsen ønskede orden i eget hus og en ledelse, der i højere grad var afklaret omkring det, der skulle ske når befrielsen engang var en realitet. Der blev derfor omkring årsskiftet 1944/45 arrangeret et møde med Frit Danmarks Børge Houmann, der blev orienteret om den tilspidsede situation. Få dage senere blev Kampmann sat i stævne af to andre repræsentanter fra Frit Danmarks hovedledelse, Elias Bredsdorff og Teit Kærn, der kunne meddele, at Isi Grünbaum som følge af de mange uoverensstemmelser, var blevet flyttet til anden beskæftigelse indenfor Frit Danmark. Dermed var stifteren kørt ud på et sidespor og i stedet blev Kampmann tildelt formandskabet. Tjenestemandsgupperne stod herefter som en mere homogen og stabil enhed og det influerede også på indholdet i *Danske Tjenestemænd*, hvorfra det kommunistiske islæt endegyldigt

forsvandt i besættelsestidens sidste måneder.

Opgøret om lederskabet markerede, at Frit Danmarks hovedledelse trods alt havde det sidste ord i selve organiseringen af Tjenestemandsgupperne. Mere væsentligt er det imidlertid at hæfte sig ved det forhold, at Frit Danmark i slutningen af 1944, hellere så Kampmann som leder frem for Grünbaum. Det kan skyldes flere årsager. For det første, at Frit Danmarks hovedledelse på det tidspunkt også oplevede samarbejdsvanskeligheder med den hidtidige formand. For da Mogens Fog i oktober 1944 blev arresteret af tyskerne og efterfølgende anbragt i Shellhuset, trådte anglicisten C.A. Bodelsen i hans sted som ordfører i Frit Danmark og som dettes repræsentant i Frihedsrådet. Det er ikke utænkeligt, at Bodelsens vikarieren – til Grünbaums ugunst – overordnet set har trukket Frit Danmarks synspunkter mod den politiske midte. For det andet erkendte Frit Danmark måske nytteværdien i, at Tjenestemandsgupperne stod som en stabil og velfungerende enhed, når arbejdet i forbindelse med retsopgøret skulle indledes. I hvert fald signalerede Frit Danmarks præference i denne sag en vis realisme i den selvforståelse, der generelt prægede Tjenestemandsgupperne. En selvforståelse, der handlede om, at man ikke opfattede sig som et instrument i DKP's overordnede strategi.

Tjenestemandsgruppernes reformkrav

Allerede inden skiftet på formandsposten blev Tjenestemandsgupperne i stigende grad optaget af overvejelser vedrørende en reformering af især centraladministrationen. De nye tanker blev første gang præsenteret i den principielle pjeces *Tjenestemændene og Demokratiet*,

der i et oplag på 10.000 stk. blev udsendt i april 1945. Som en del af demokratiseringsprocessen ønskede tjenestemændene, at efterkrigstidens politikere skulle gennemføre en omfattende reformering af den offentlige forvaltning. Hensynet til demokratiet blev efter deres opfattelse alt for ofte underordnet hensynet til individet. Man krævede bl.a., at den daværende fuldstændigt lukkede forvaltning – efter svensk forbillede – fik dokumentoffentlighed så presse og borgere kunne kontrollere, hvad der foregik i administrationen. Desuden blev der stillet krav om etableringen af en ombudsmandsinstitution, der skulle kontrollere, at forvaltningen efterlevede lovgivningen. Forvaltningen skulle ikke længere kontrollere sig selv, hvilket også var den bærende filosofi bag idéen om at løsrive de fire hovedrevisorater fra Finansministeriet og i stedet overføre dem til Rigsdagen.

Kravet om offentlighed i forvaltningen levede i øvrigt videre i mange år efter besættelsen, indtil det delvist blev imødekommet med loven om offentlighed i forvaltningen af 1970. Ombudsmandsinstitutionen blev muliggjort ved ændringen af grundloven i 1953 og effektueret to år senere og så sent som i 1991 blev rigsrevisionen underlagt Folketinget. Frit Danmarks Tjenestemandsgupper var således i høj grad med til at formulere en række af de forvaltningsmæssige tiltag, som blev realiseret i løbet af de følgende 50 år¹².

Med besættelsestiden som bagtæppe for debatten om fremtidens forvaltning, tog Tjenestemandsgupperne dermed teten i overvejelserne om demokratiets vilkår i administrationen¹³. Efterkrigstidens diskussion om demokratisering blev dog inden længe afløst af debatten om administrationens rationalisering. Så trods

Tjenestemændene og Demokratiet

Udgivet af
Frit Danmarks Tjenestemandsgupper

APRIL 1945

I april 1945 udsendte Frit Danmarks Tjenestemandsgupper pjecen Tjenestemændene og Demokratiet. Ganske vist havde den ligget klar siden december 1944, men blev udsendt da forventningen om en nært forestående befrielse, skabte en øget interesse for spørgsmål vedrørende den

INDHOLD

	Side
I. Problemet	3
1. Hvor staar den danske Tjenestemand i Dag? ...	4
2. Hvad er demokratisk Administration?	10
II. Forslag til Reforme til Sikring af en demokratisk Tjenestemandsstand.	
A. Sikring af Tjenestemændenes Stilling	12
1. Uddannelse	13
2. Ansættelse og Forfremmelse	14
3. Afskedigelse	15
4. Styrkelse af Tjenestemandsorganisationerne...	18
5. Forbedring af Lønningerne	19
B. Kontrollen med, at Administrationen udøves demokratisk	20
1. Offentlighed i Forvaltningen	21
2. Udvidet Adgang til Domstolsprøvelse	24
3. Tjenestemændenes egen Kontrol — Tillids- mænd	25
4. Et særligt Kontrolorgan	27
III. Slutning	29

første efterkrigstid. Pjecen handlede om tjenestemændenes stilling i centraladministrationen og om, hvordan man sikrede demokratiske tilstande i den offentlige forvaltning (Det Kongelige Bibliotek).

etableringen af en Forvaltningskommission i 1946, hvis kommissorium stort set var et udtræk af pjecen Tjenestemændene og Demokratiet, kom økonomiværdierne alligevel i det lange løb til at dominere demokrativærdierne.

Pjecen indeholdt endvidere et vidtgående afsnit om afskedigelse af de tjenestemænd, der angiveligt havde svigtet fællesskabets interesser. Grundtanken var, at personer der under besættelsen havde været medlem af et nazistisk parti eller en nazistisk organisation, hørte til i gruppen af tjenestemænd, der havde fejlet, og som derfor måtte afskediges uden pension og give plads til nye kræfter med en større demokratisk bevidsthed og ansvarsfølelse. Man gik så vidt som til at tale om et svigt, der gik imod ubestridelige og selvindlysende objektive garantier for demokratiet. Under henvisning til Tjenestemandsløven formandede pjecen, at de uønskede tjenestemænd skulle opdeles i fire grupper med a) egentlige forbrydere, der havde gjort sig skyldige i landsforræderi¹⁴, mord, vold osv., b) personer, der under besættelsen var medlem af nazistiske partier uden at kunne overbevises om deltagelse i forbrydelser, c) tjenestemænd, der af politisk indstilling viste sig som antidemokrater, men som meldte sig ud af nazistpartiet på et tidspunkt, og som aldrig gjorde sig skyldig i andet end offentligt at udtale sin antidemokratiske overbevisning, og endelig d) de upolitiske tjenestemænd, der havde haft alt for let ved at *føje sig efter de nye herrer*, dvs. besættelsesmagten.

Derudover fokuserede Tjenestemandsgupperne også på et opgør med de ledende tjenestemænd, dvs. departementschefer, styrelseschefer osv. Det blev fremhævet, at der udover et juridisk ansvar også tilkom de ledende tjenestemænd et selvstæn-

digt ansvar over for det danske demokrati i forholdet til tyskerne¹⁵. Dette blev udgangspunktet for en gennemførelse af tjenestemandsopgøret

Mod befrielse og retsopgør

Ditlev Tamm har beskrevet, hvordan Frit Danmarks Tjenestemandsgupper på mange måder blev involveret i det lovforberedende arbejde, der allerede under besættelsen blev udført i forbindelse med oprettelsen af en ekstraordinær tjenestemandsdømstol, som skulle indgå i efterkrigstidens retsopgør¹⁶. Ifølge Mogens Fog var Kampmann ligefrem den ledende kraft bag tjenestemandsopgøret, men også Hans Topsøe-Jensen var særdeles aktiv¹⁷.

Da den endelige version blev vedtaget, kunne det således konstateres, at man i vidt omfang havde fulgt et udkast af 12. maj 1945, der først og fremmest var udarbejdet af Frit Danmarks Tjenestemandsgupper¹⁸. Lov nr. 322 af 7. juli 1945 om oprettelsen af en ekstraordinær tjenestemandsdømstol m.v. blev således vedtaget blot to måneder efter Danmarks befrielse.

Loven bestemte bl.a., at udrensningen blandt tjenestemændene ville gå efter personer, som stod registreret som medlem af et nazistisk parti. Dette punkt forårsagede flere gange både under og efter besættelsen, at loven og dermed hele tjenestemandsopgøret blev ramt af en omfattende kritik. Det skabte undren, at den lovhjemmel til at sanktionere og afskedige tjenestemænd, der kunne findes i Tjenestemandsløvens § 60, ikke blev taget i anvendelse¹⁹. § 60 bestemte, at den tjenestemand, der afskediges fordi han har begået en i den offentlige mening værdiløse handling, mister retten til pension.

Man kunne derfor have holdt sig til Tjenestemandslovens almindelige regler. Det synes således oplagt, at andre end juridiske årsager foranledigede såvel lovkaberne som lovgiverne til at kriminalisere en tjenestemand grundlovssikrede ret til at tilhøre et lovligt stiftet parti, som f.eks. DNSAP. Fuldmægtig i Finansministeriet, Hans Degen, skrev i den forbindelse, at man ikke uden videre kunne "... *antage, at det skulde være [nazi] Partiets menige Medlemmer bekendte hvorvidt der mellem Partiet (ved dets Ledelse eller enkelte Medlemmer) og Besættelsesmagten bestod et ulovligt og derfor strafbart Samarbejde*"²⁰. Hans Topsøe-Jensen svarede kritikken med en bemærkning om, at "... *en nazist, der med rette kan fremkomme med dette argument, maatte være saa aandssløv og naiv, at han allerede af den grund for længst var afskediget af statens tjeneste*"²¹. Ikke just noget overbevisende argument for, at udrensningen blandt tjenestemændene også ville gå efter at ramme personer der var medlem af et lovligt politisk parti. Det er trods alt sagen uvedkommende, hvorvidt det var visse personers smalsporethed, der hindrede dem i at indse nødvendigheden af i tide at bryde med deres politiske fortid. Topsøe-Jensen undlod da også at kommentere det forhold, at loven indeholdt bestemmelser der var i strid med grundloven. Et forhold disse velkvalificerede folk næppe var uvidende om.

Lov nr. 322 er derfor et eksempel på, hvor problematisk det kan være, når personer eller grupper med et stort personligt engagement bedriver jura. Selv stor faglig kompetence kan som regel domineres af dedikerede personlige målsætninger, hvilket syntes at have været tilfældet for bl.a. Topsøe-Jensen, der fra alle sider betegnes som en særdeles kompetent jurist.

Tjenestemandsgupperne svigtede derfor de demokratiske idealer, idet man i arbejdet med lovforslaget, slet ikke levede op til det moralske ansvar, der følger indsigten i, at loven kriminaliserede personer på baggrund af et lovligt forhold.

Som bekendt forløb det følelsesladede tjenestemandsopgør heller ikke problemfrit. Auditøren blev forelagt knap 1.100 sager, hvoraf omkring 600 førte til tiltalerejsning. Godt 300 tjenestemænd blev afskediget, ca. 100 blev mødt med en mildere sanktion, mens ca. 200 sager førte til frifindelse²². Kritikken af udrensningslovene – og dermed indirekte af det arbejde Frit Danmarks Tjenestemandsgupper leverede i den forbindelse – fortsatte imidlertid og kan føres helt frem til i dag, men i mange år efter besættelsen blev det nærmest anset for unationalt at kritisere retsopgøret. En holdning der – da den politiske og folkelige interesse fortonede sig – ikke blev afløst af en bearbejdning eller en revision, men af tavshed. Kritikken handlede (og handler) især om udrensningslovenes brud på hidtil anerkendte retsprincipper og for tjenestemandsdømmestolens vedkommende om den uforholdsmæssige hårdhed, der blev udvist i starten af retsopgøret.

Man må imidlertid ikke glemme, at besættelsestidens handlinger skal ses i datidens optik. Store dele af den danske befolkning var under befrielsesommeren præget af en særlig opstemthed, der inkluderede en iver i opgøret med dem, der havde trådt ved siden af under besættelsen. Det er også i lyset af denne særlige stemning, man skal vurdere Tjenestemandsguppernes indsats. En indsats der fortsatte i nogle få år efter befrielsen.

Den legale version af Frit Danmarks Tjenestemandsgupper havde

som erklæret mål at fortsætte den illegale sammenslutnings arbejde. Viggo Kampmann skrev i december 1945 i datidens DJØF-blad, *Samraadet*, at man ville virke for en demokratisering af den offentlige administration²³. Desuden fremhævede han diskussionen om, hvordan offentlighed i forvaltningen kunne fremmes. Fællesledelsen udsendte herefter – i december 1945 – folderen *Henvendelse til alle beskæftigede inden for Stat, Kommuner og koncessionerede Virksomheder*, der redegjorde for reformkravene. Disse tanker blev i marts 1946 yderligere konkretiseret i en kronikrække i *Information*, der fulgte temaet om demokratiseringen af den udøvende magt op. Her fremlagde ikke blot Viggo Kampmann, men også Jørgen Bredsdorff og Florian Martensen-Larsen i udvidet form det, der under besættelsen havde været Tjenestemandsgruppernes hovedsynspunkter vedrørende den offentlige administration²⁴.

² Viggo Kampmann tilhørte aldrig andre politiske partier end Socialdemokratiet, alligevel var han formelt set ikke socialdemokrat under besættelsen. I 1935 meldte Kampmann sig ind i Frederiksberg-kredsen, men da han i 1939 flyttede til Amager gled han ud af partiet. Angiveligt fordi han glemte at sende en flytteanmeldelse. Først efter oktobervalget 1945, hvor Socialdemokratiet mistede 18 mandater i forhold til martsvalget 1943, fik han igen officiel tilknytning til partiet. Hvad enten udmeldelsen skyldtes en forglemmelse eller ej, tyder alt dog på, at Kampmanns politiske grundholdninger også i besættelsestiden var overvejende socialdemokratiske.

³ Eksempelvis var et af de mere fremtrædende medlemmer juristen Frits Michael Hartmann - efterkommer af komponisten J.P.E. Hartmann og i øvrigt far til filminstruktør Lars von Trier.

⁴ Korte biografier om Frit Danmarks Tjenestemandsgruppers medlemmer findes i bilagssektionen til mit speciale *Frit Danmarks Tjenestemandsgupper og det illegale blad Danske Tjenestemænd, 1943-45* (2003).

⁵ Henri Michel: *The shadow war*, London 1972.

⁶ Jf. samtale mellem Hans Topsøe-Jensen og Ditlev Tamm 1978. Se Tamm: *Retsopgøret efter besættelsen*, København 1984, s. 515.

⁷ Samtale mellem Jørgen Bredsdorff og Jesper Skov, juni 2001. Båndede samtaler med Bredsdorff, Einer Engberg, Kai Lemberg og Fanny Hartmann er afleveret til Det Kongelige Bibliotek. En udskrift af samtalerne findes ligeledes som bilag til mit speciale.

⁸ Se f.eks. *Frit Danmark*, marts 1943.

Noter

¹ John T. Lauridsen har udarbejdet en omfattende fortegnelse over båndoptagelser på Det Kongelige Bibliotek vedrørende den illegale presse. Fortegnelsen findes som bilag til artiklen "*Undergrundspresen*" i *Danmark 1940-45*, bragt i *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger*. Bd. 36, 1997, s. 261 - 388.

⁹ Jf. Kirchhoff, Lauridsen og Trommer (red.): *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945 om Frit Danmark*, København 2002, s. 176.

¹⁰ Se Michael Kjeldsens "Folkets vilje - landets lov", i H. Dethlefsen og H. Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, København 1998, s. 447-500 og Svend Rybner: "Cirkelns kvadratur. DKP under besættelsen" i Joachim Lund (red.): *Partier under pres - demokratiet under besættelsen*, København 2003, s. 229-257.

¹¹ Kampmann har oplyst, at Hartmann var en stærk tilhænger af Mogens Fog og som sådan søgte et kompromis mellem de to opfattelser, (jf. interview med Viggo Kampmann, d. 28. maj, 1974, Det Kongelige Biblioteks båndsamling). Udsagnet støttes af det faktum, at Hartmann efter besættelsen blev kontorchef i Ministeriet for særlige anliggender, hvor Mogens Fog som Frit Danmarks repræsentant i Befrielsesregeringen netop var blevet minister.

¹² Se Tim Knudsen og Jesper Skov: "Embedsmænds rolle", kronik i *Politiken*, 29. august 2001.

¹³ Tim Knudsen: *Offentlighed i det offentlige - Om historiens magt*. Magtudredningen. Århus 2003, s. 73.

¹⁴ I juridisk forstand forudsatte en anklage for landsforræderi imidlertid, at der herskede krig mellem mindst to stater. Umiddelbart ikke noget problem, for krig var vel netop hvad der gik for sig i Danmark under besættelsen. Lige bortset fra, at der i særtilfældet Danmark var tale om en fredsbesættelse. Rent juridisk blev fiktionen om, at Danmark ikke var i krig jo opretholdt og derfor var det - igen rent juridisk - dybt problematisk at tale om landsforræderi, ikke mindst i relation til

Forræderiloven, der blev gennemført med tilbagevirkende kraft i forbindelse med retsopgøret.

¹⁵ Pjecen *Tjenestemændene og Demokratiet*, april 1945, s. 17.

¹⁶ Ditlev Tamm: *Retsopgøret efter besættelsen*, bd. I-II, København 1984.

¹⁷ Jf. referat af samtale mellem Mogens Fog og Ditlev Tamm den 30. august 1978, Tamms privatarkiv. Se også Mogens Fog: *Efterskrift. 1904-45*, København 1976, s. 137.

¹⁸ Tamm 1984, bd. II, s. 520.

¹⁹ Se Hans Salicath: "Om tjenestemænds loyalitet overfor demokratiet", *Nordisk Administrativt Tidsskrift*, København 1945, s. 173-194.

²⁰ Hans Degen: "Nogle Bemærkninger vedrørende Loven om Oprettelse af en ekstraordinær Tjenestemands-domstol m.v.", *Ugeskrift for Retsvæsen*, 1945 B, s. 208.

²¹ Hans Topsøe-Jensen: "Om Tjenestemandsudrensningen", *Ugeskrift for Retsvæsen*, afd. B, København 1945, s. 258.

²² Tamm 1984, bd. II, s. 580.

²³ Viggo Kampmann: "En Tjenestemandsgruppe under Landsorganisationen Frit Danmark", *Samraadet*, nr. 12/45, s. 63-64.

²⁴ Viggo Kampmann: "Kan demokratiet befæstes inden for Administrationen?", kronik i *Information*, 25. marts 1946, Jørgen Bredsdorff: "Forvaltning under demokratisk kontrol", kronik i *Information*, 27. marts 1946 og Florian Martensen-Larsen: "Mere søgelys på forvaltningen", kronik i *Information*, d. 28. marts 1946.

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...